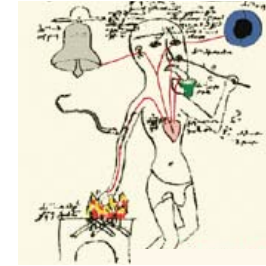

ÉRZÉKSZERV RECEPTOROK BIOFIZIKÁJA

KELLERMAYER MIKLÓS

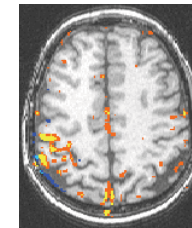
Elméletek az érzékelésről

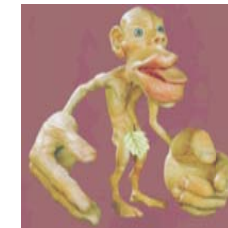
Kardiocentrikus érzékelés
(középkori rekonstrukció)

Arisztotelész (Kr. e. 384-322)
kardiocentrikus érzékelés.

Galenus (Kr. u. 129-200)
kardiocentrikus érzékelés
cáfolatait adta.

fMRI felvétel szenzomotoros
funkció közben

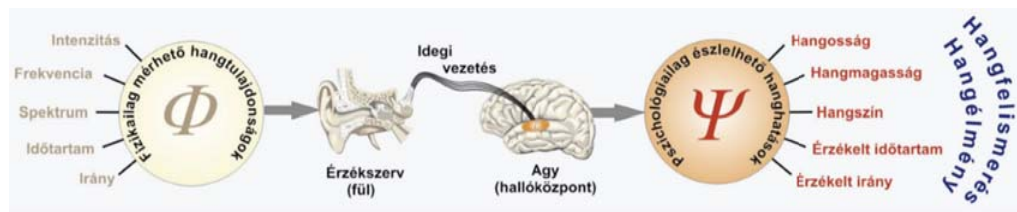
Szenzoros homunculus

Ma:

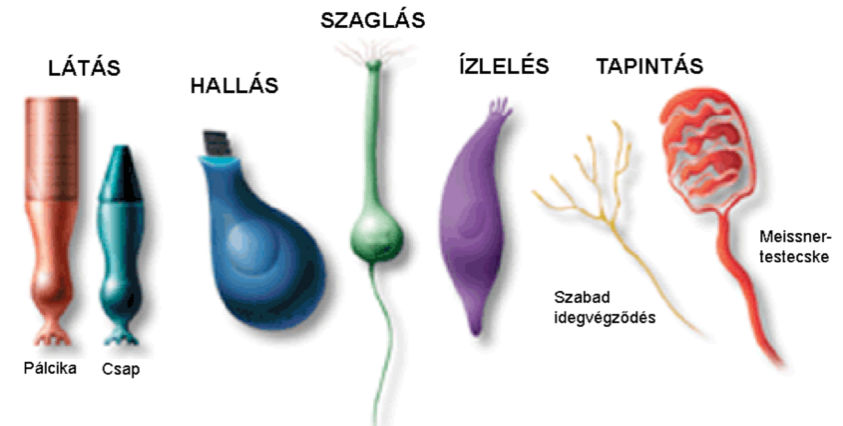
- inger →
- érzékszervi receptorok →
- receptorpotenciál →
- ideg →
- akciós potenciál →
- központi idegrendszer →
- jelfeldolgozás →
- érzet

Érzékelés általános folyamata

Hallás esete

Érzékszervi receptorok

Érzékszervi receptor (érzőreceptor): Szpecializálódott érzékelősejt, amely egy adott típusú ingerre (fény, hang, szagmolekulák) válaszol és továbbítja az információt a központi idegrendszerbe.

Receptorok (eltérő jelentés!): Olyan fehérjék, amelyek specifikusan képesek hormonok, neurotranszmitterek és más anyagok megkötésére és ezáltal specifikus válaszreakciókat indítanak el.

Öt érzék?

Legfontosabb érzésmodalitások (első II helyen a tudatosuló érzékelések)

Érzésmodalitás	Receptor	Érzékelőszerv
Látás	Csapok és pálcikák	Szem
Hallás	Szőrsejtek	Fül (Corti-szerv)
Szaglás	Olphactorius neuron	Szagló nyálkahártya
Ízezés	Ízlelőreceptor-sejtek	Ízlelőbimbó
Szögyvorsulás	Szőrsejtek	Fül (félkörös ívjáratok)
Lineáris gyorsulás	Szőrsejtek	Fül (utrículus és sacculus)
Tapintás-nyomás	Idegvégződések	Többféle*
Meleg	Idegvégződések	Többféle*
Fájdalom	Idegvégződések	Többféle*
Hideg	Csupasz idegvégződések	...
Ízületi helyzet és mozgás	Idegvégződések	Többféle*
Izomhossz	Idegvégződések	Izomorsó
Izomfeszülés	Idegvégződések	Golgi-féle inszerv
Artériás vérnyomás	Idegvégződések	A sinus caroticus és az aortaív nyújtási receptorai
Centrális vénás nyomás	Idegvégződések	A nagyvénák és a pitvarok falának nyújtási receptorai
A tüdő feszülése	Idegvégződések	A tüdőszövet nyújtási receptorai
A vér hőmérséklete	Hypothalamusneuronok	...
Artériás P_{O_2}	Idegvégződések	Glomus caroticum és aorticum
Liquor-pH	A nyúltvelő ventrális felszínének receptorai	...
A plazma ozmotikus nyomása	Az OVLT és valószínűleg más circumventricularis szervek az előlő hypothalamusban	...
Arteriovenosus glukózkülönbség	Hypothalamus (glukosztát) sejtjei	...

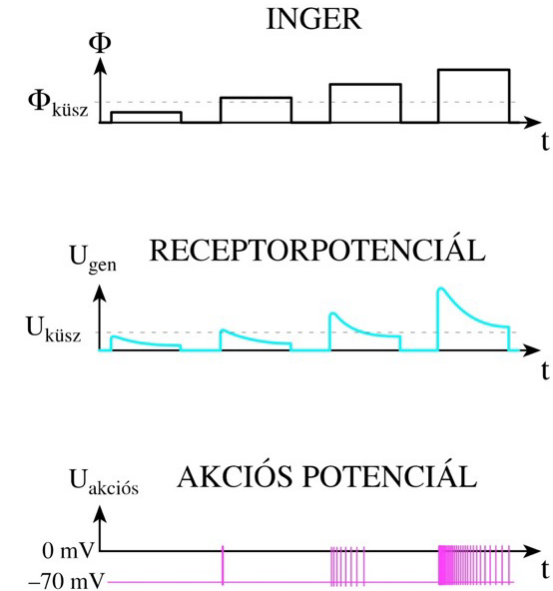
A jelátalakítás lépései

Környezet
(fizikai-kémiai hatások)

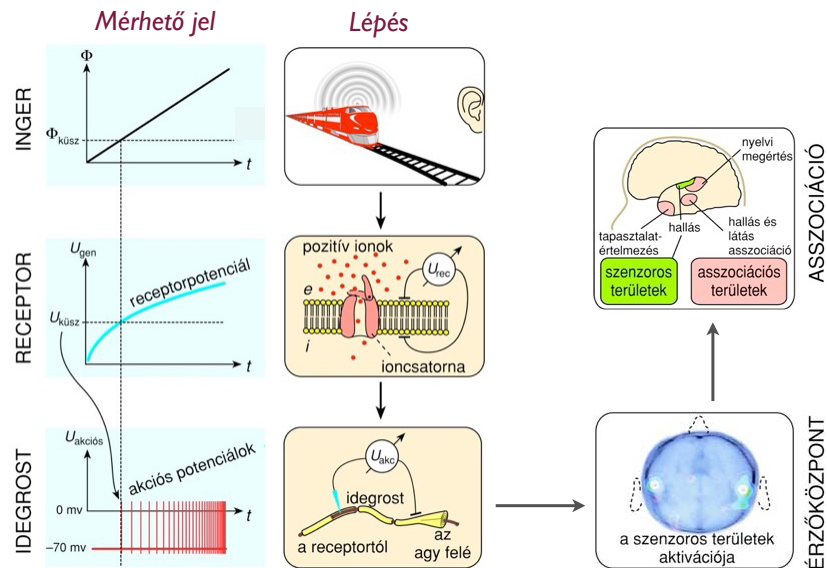
Receptor

Idegsejt

Központi idegrendszer

Ingertől az érzetig

Érzékenység

eV nagyságrendű inger is elegendő az ingerület kiváltására:

- hallóreceptorok: a levegő molekulák termikus mozgása
- fényreceptorok: 1-2 foton

Mit kódol az ingerület?

Az inger:

1. modalitását (inger típusa)
2. intenzitását (inger erőssége)
3. időtartamát
4. lokalizációját

I. Modalitás

Adekvát inger

Az az energiafajta, amelyre a receptor a legérzékenyebb (pl. a pálcikák adekvát ingere a fény).

Az akciós potenciálok minden idegben azonosak. Honnan tudjuk például, hogy az ingerület tapintási és nem melegingerhez tartozik?

Specifikus érzékszervi energiák elve

Az érzetet az impulzusok által aktivált agyrész határozza meg!

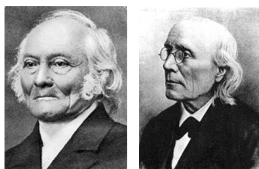
2. Intenzitás

Az inger nagyságáról információt hordoz

- akciós potenciálok frekvenciájának megváltozása
- aktivált receptorok számának megváltozása

Weber-Fechner-féle
pszichofizikai alaptörvény

$$\psi = \text{const} \cdot \lg \frac{\phi}{\phi_0}$$

Weber (1795-1878) Fechner (1801-1887)

Stevens-törvény

$$\psi = \text{const} \cdot \left(\frac{\phi}{\phi_0} \right)^n$$

Stevens (1906-1973)

ψ = érzet erőssége
 ϕ = háttérintenzitás
 ϕ_0 = abszolút küszöbinger
 n = érzékelés fajtájára jellemző konstans

$n < 1$: kompresszív függvény (hallás, látás)

$n > 1$: expanszív függvény (nyomás, ízlelés)

3. Időtartam, adaptáció

Adaptáció. Állandó erősségű ingerrel stimulálva, egy idő után a receptorhoz tartozó idegben csökken az akciós potenciálok frekvenciája.

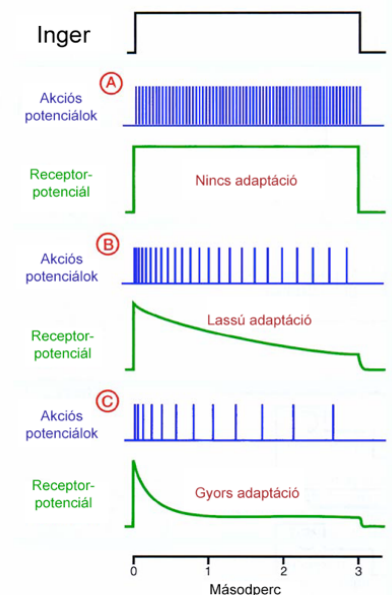
Gyorsan adaptálódó (fázisos) receptorok

Pl. tapintás, szaglás, hőérzet

Lassan és csak korlátozott mértékben adaptálódó (tónusos) receptorok

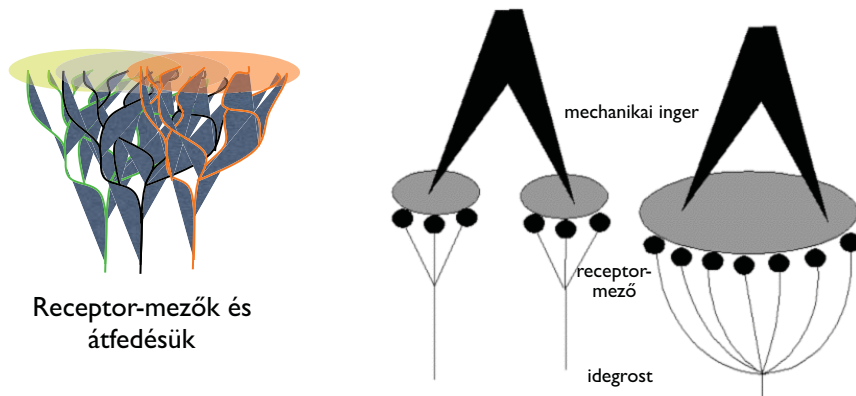
Pl. hideg, fájdalom (fogfájás)

Illyés Gyula: "Doleo, ergo sum"

4. Lokalizáció, receptor-mezők

A többszörösen elágazó idegvégződések *receptormezőket* hoznak létre (konvergencia). Ilyenek találhatók pl.a bőrben (tapintóreceptorok) és a retina perifériáján (pálcikák).

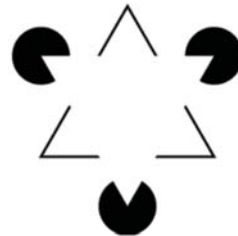

A SZEM BIOFIZIKÁJA

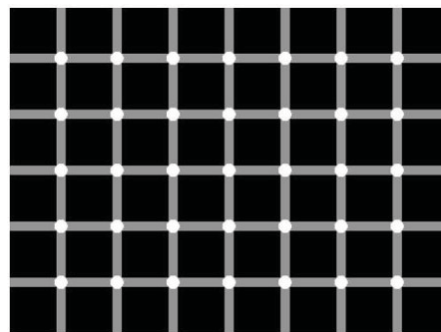
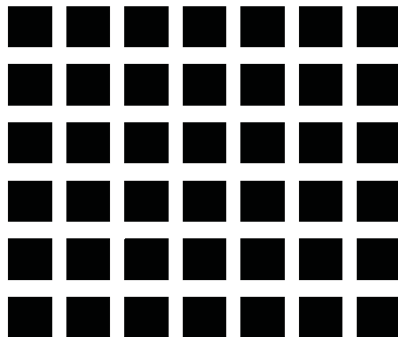
Optikai csalódások - intenzitás

Mach sávok

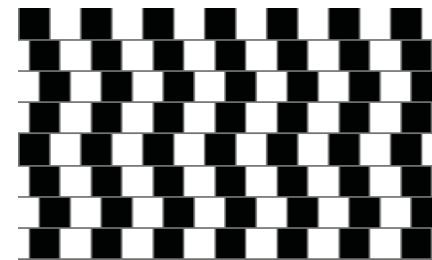

Kanizsa háromszög

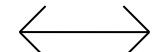
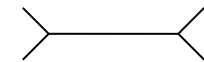
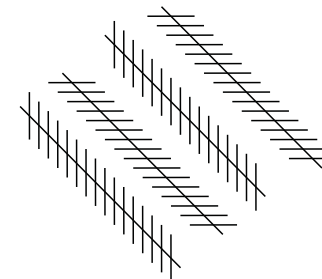

Hány fekete korongot látunk?

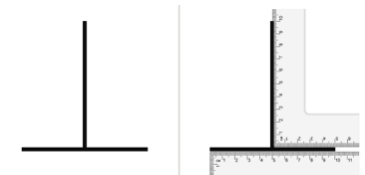
Optikai csalódások – irány, méret

Café Wall illúzió

Müller-Lyer illúzió

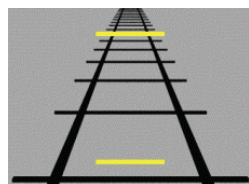
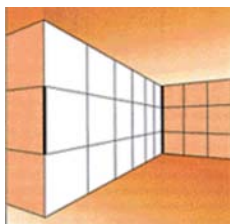
Vertikális-horizontális illúzió

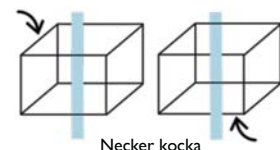
Ebbinghaus illúzió

Optikai csalódások – tér

Ponzo illúzió

Necker kocka

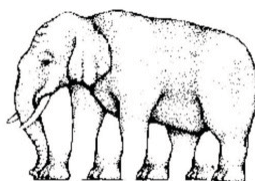
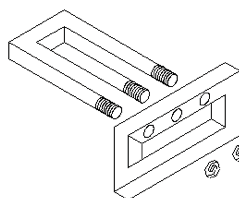

Necker kocka effektus római térhatású mozaikon

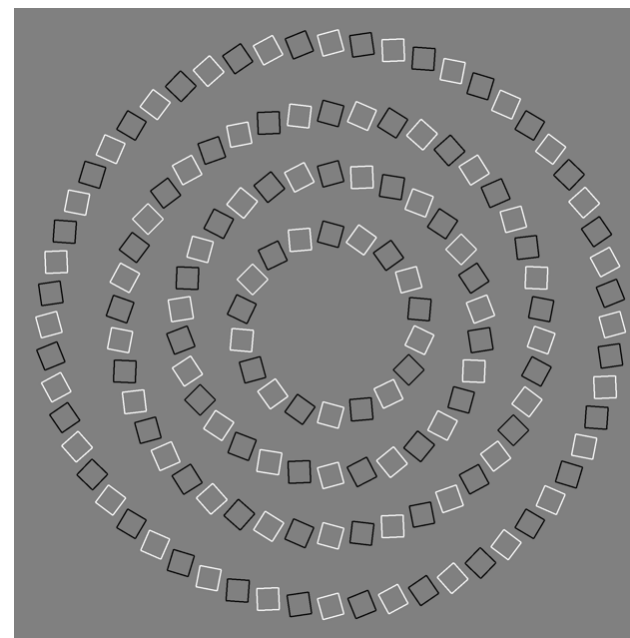
“Lehetetlen” geometriai alakzatok

Penrose háromszög

Optikai csalódások – geometria

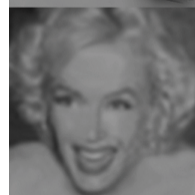
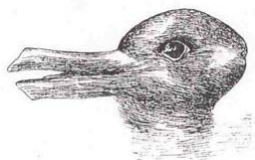
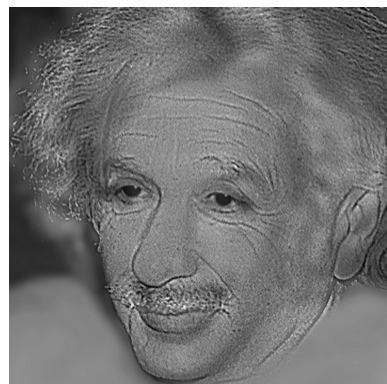
Pinna illúzió:
Spirál, avagy
koncentrikus
körök?

Optikai csalódások – alak

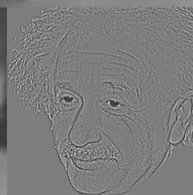
Reverzibilis alakok, komplementer alakok

Rubinváza illúzió

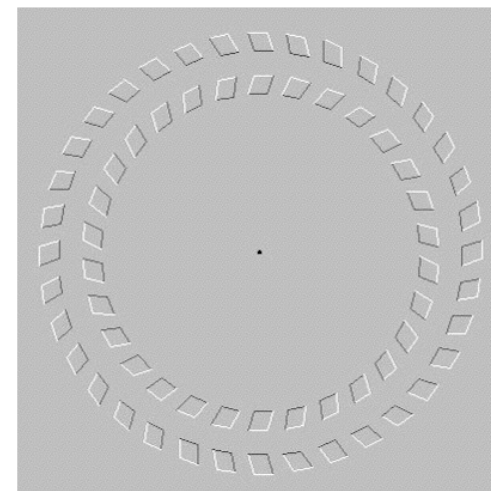

Gestalt

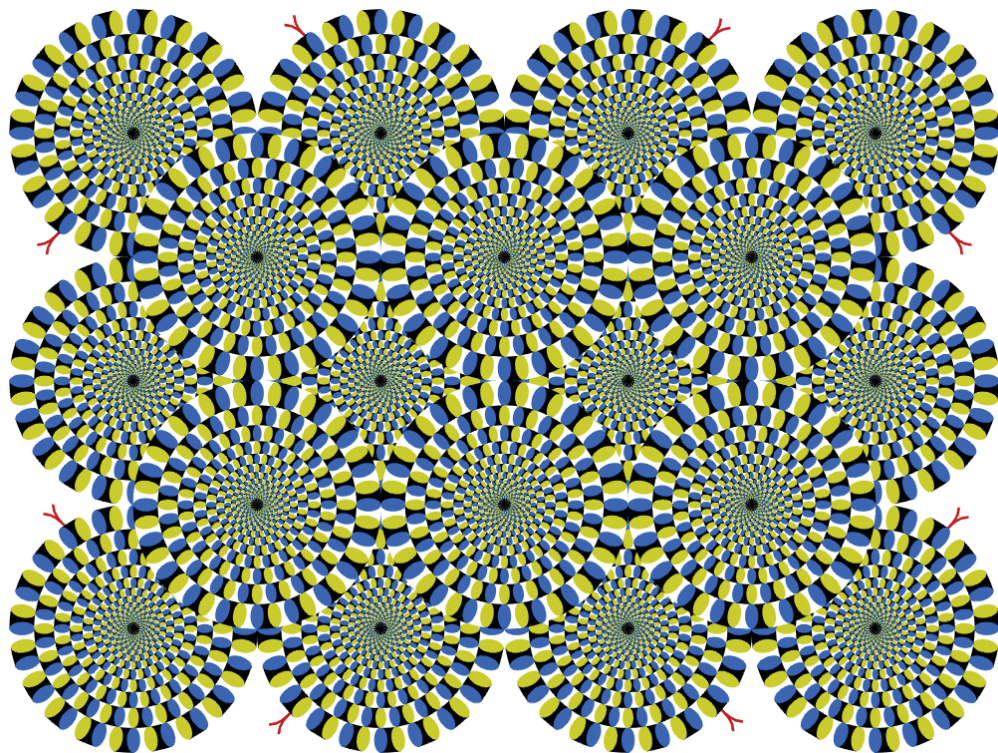

Kontúr

Optikai csalódások – mozgás

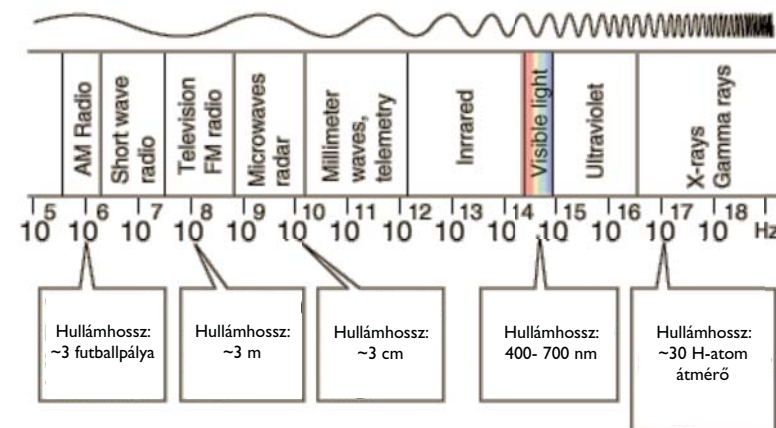

Az optikai csalódások a látórendszer komplex jelfeldolgozó képességére utalnak.

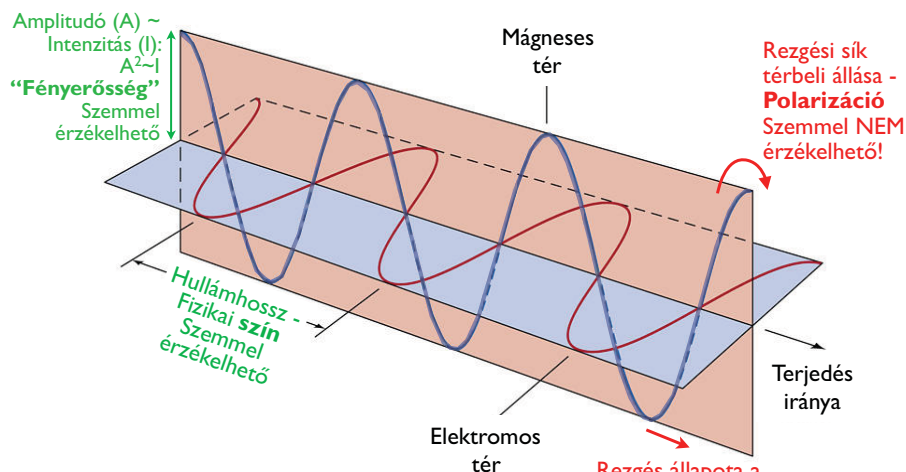
Inger: fény

Elektromágneses hullám

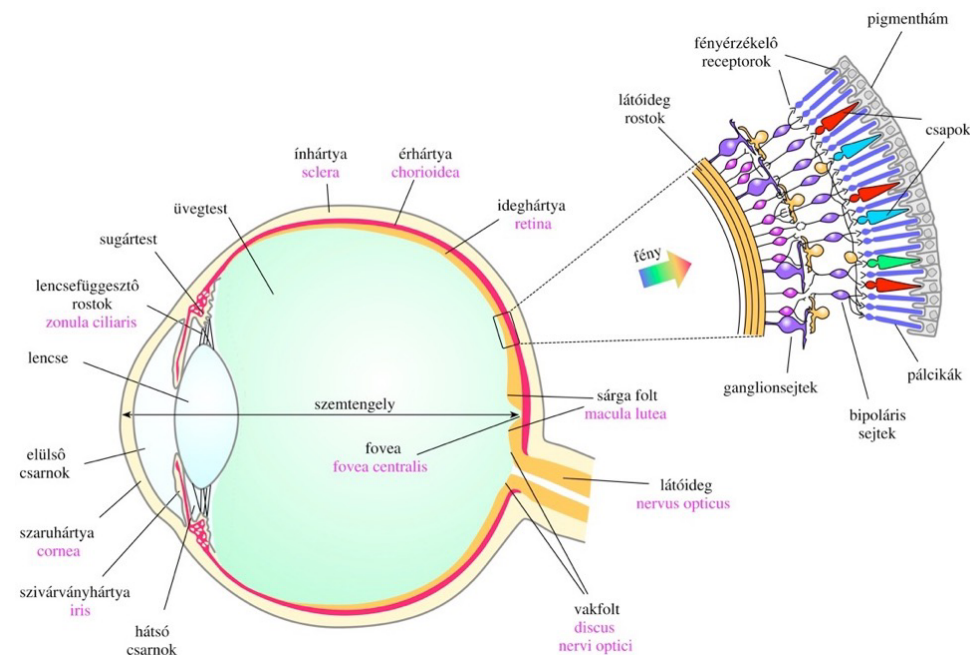
Inger: fény

Tranzverzális hullám

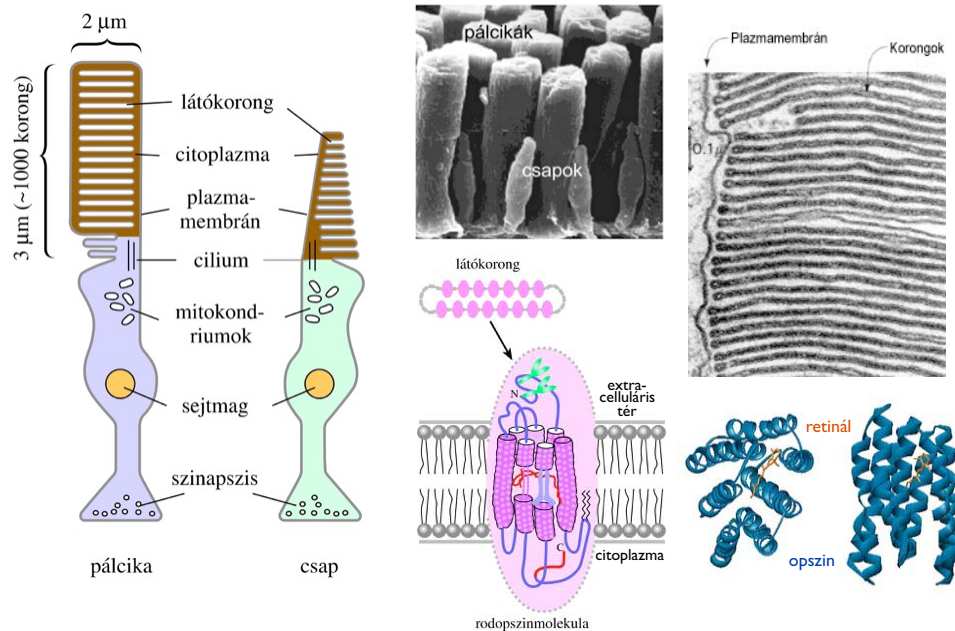
- A szem érzékeny: hullámhosszra és amplitúdóra (~intenzitás)
- A szem érzéketlen: fázisra és polarizációra

“Receptor-szerv”: szem

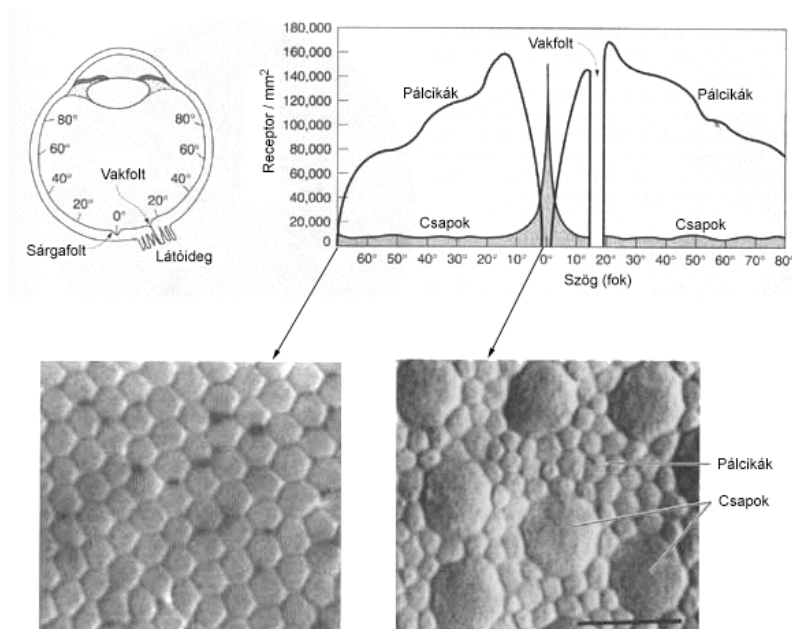
Fotoreceptorok

A receptorsejtek tulajdonságai

Pálca	Csap
Kis fényintenzitást képes érzékelni (optimális esetben akár 1 fotont!)	Kevésbé érzékeny, de nagy intenzitástartományban érzékel
Közepes fényerősségnél válasza telítődik	Nincs telítődés
Főleg a retina perifériáján található	Foveában, főleg fovea centralis
Egy ganglionnak több pálca adja át az ingerületet (nagyobb érzékenység, kisebb térbeli felbontás)	Kevésbé konvergáló idegi kapcsolatok (jobb térbeli felbontás)
Nem érzékel színeket	Színérzékeny

Fotoreceptor eloszlás a retinán

A fotoreceptor-sűrűség meghatározza a szem biológiai feloldóképességét

Tárgy	Receptorokra eső kép	Látásérzet
• •		•
• •		•
• •		• •

- Feloldás feltétele: legalább egy inaktív receptorsejt legyen két aktivált receptorsejt között. Ekkor a legkisebb látószöghatár a redukált szemmodell alapján ($\alpha_B \approx 0.8'$).
- Az emberi szemben a hullámoptikai és biológiai feloldóképesség értékei nagyjából **egybeesnek**.

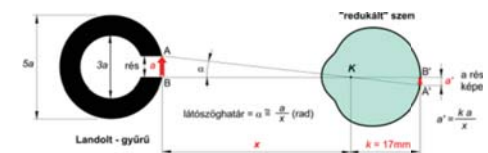
Látásélesség (visus, "Visual Acuity", VA):

$$\text{látásélesség} = \frac{1'}{\alpha} 100\%$$

α = kísérleti (mért) látószöghatár

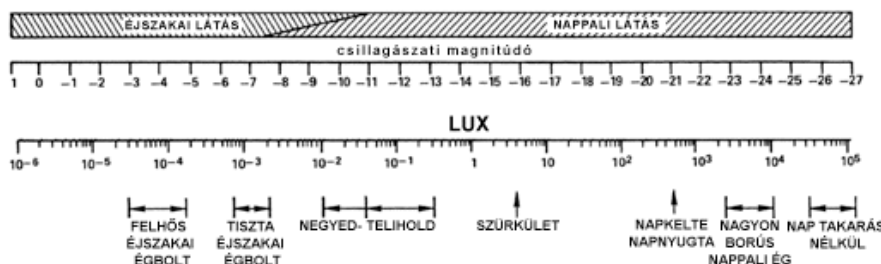
Normál látószöghatár egészséges emberben:
1' (=100% visus)

Látásélesség mérése

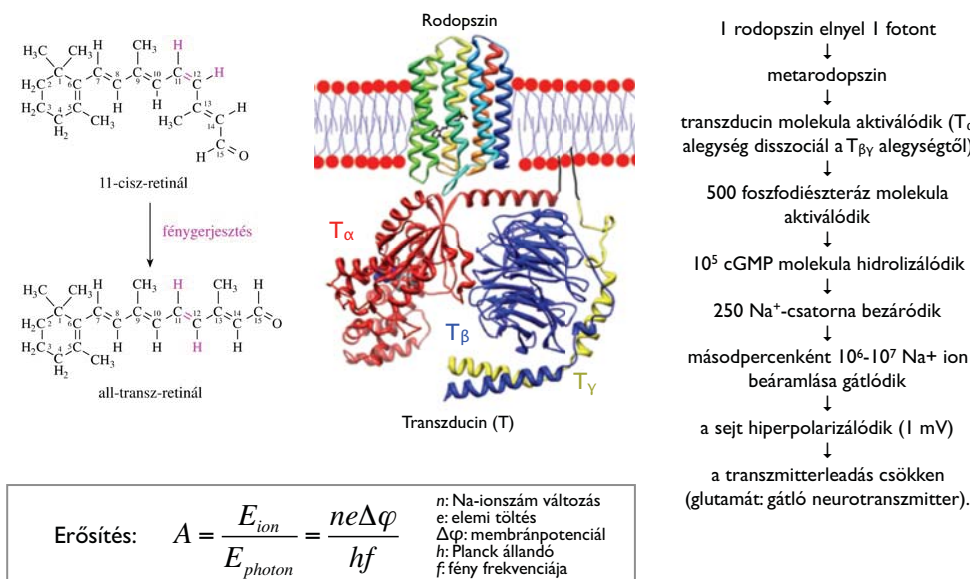

Látási ingerület kialakulása

A szem érzékenysége
 $10^{-9} - 10^5$ lux!

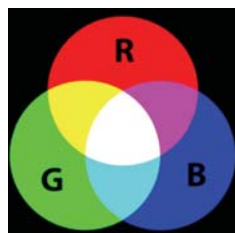

Fényérzékelés alapja: fotokémiai reakció

A színérzékelés alapja

Szín: érzet és nem fizikai tulajdonság (nem minden színhez rendelhető hullámhossz)

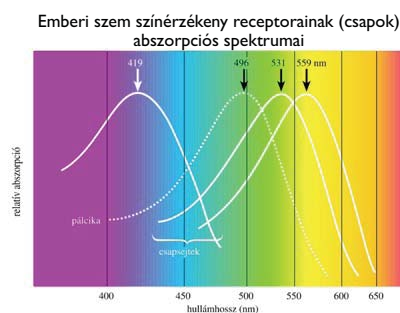
Additív színekódolás

Bármely szín kikeverhető a három alapszín (R=vörös, G=zöld, B=kék) megfelelő súlyozású összekeverésével

$$X = rR + gG + bB$$

Emberi szemben:

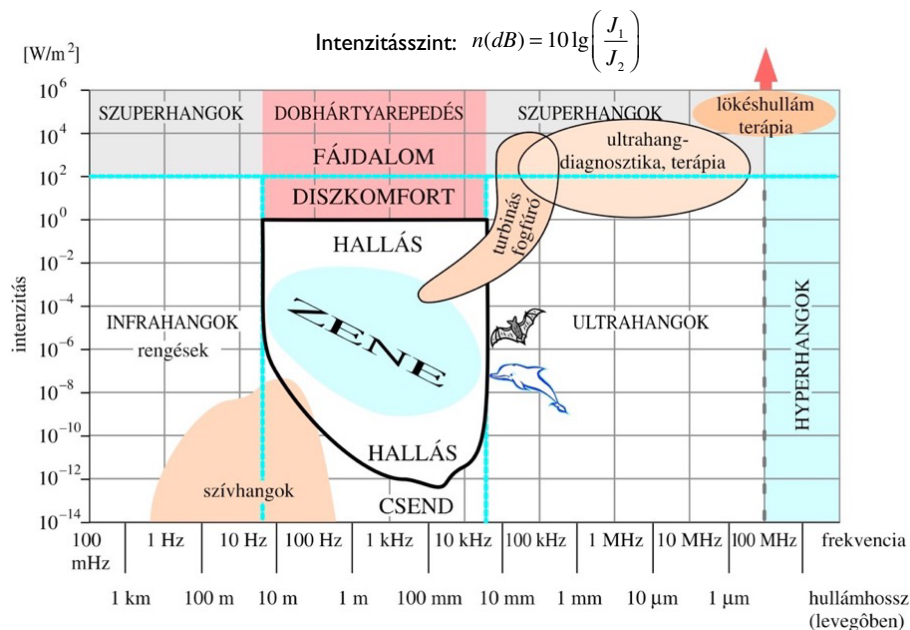
- 3 különböző színérzékelő receptor.
- Mindegyik receptor más-más színtartományban érzékeny, azaz más színeket nyel el (R=64%, G=32%, B=2%).

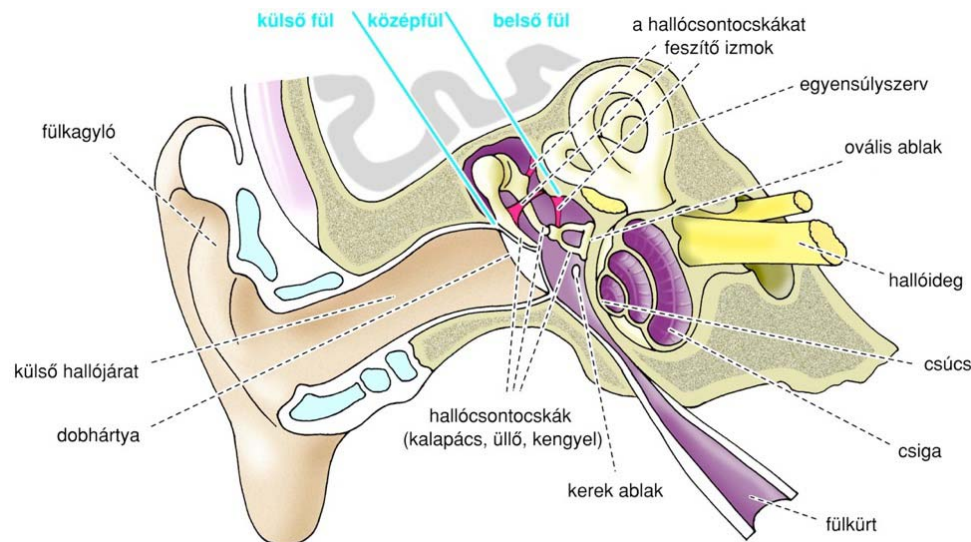
A HALLÁS BIOFIZIKÁJA

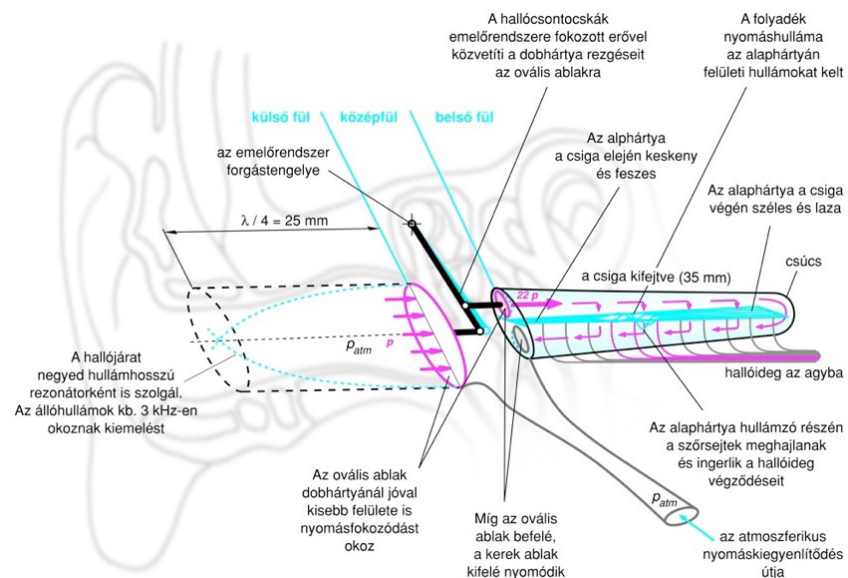
Hangok frekvenciája és intenzitása

“Receptor-szerv”: fül

A fül egyszerűsített vázlata

Külső fül: hanggyűjtő

Fülkagyló

A hangot a hallójáratba tereli.

Hallójárat

Visszaveri és a dobhártya felé tereli a hanghullámokat. Adott tartományt (2000-5000 Hz) hatékonyabban továbbít.

Dobhártya

A hang által rezgésbe jön. Kilengése a hallásküszöbnél: 10^{-11} m (kissé nagyobb, mint a termikus zaj okozta kilengés)!

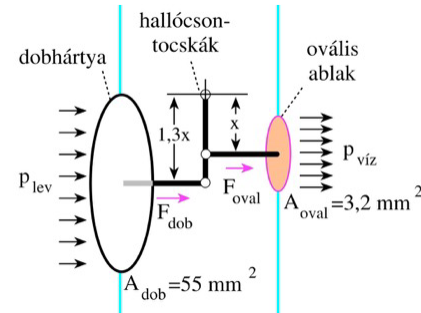
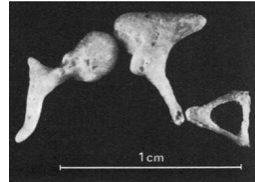
A középfül: mechanikai jeltovábbító és erősítő

Hallócsontocskák (kalapács, üllő, kengyel)

A dobhártya rezgését felerősítik, és átviszik az ovális ablakra. (N.B.: a levegő és víz eltérő akusztikus impedanciája miatt teljes visszaverődés lépne fel!)

Erősítés:
kisebb felületre koncentrált
rezgések: $17 \times$
emelőszerű működés: $1,3 \times$

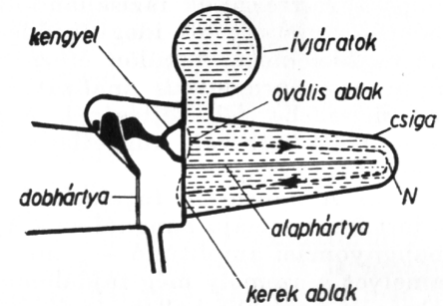
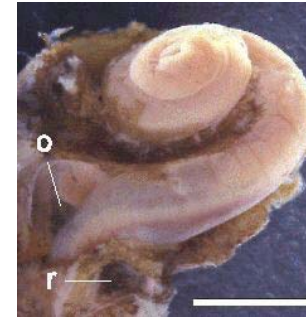
Összesen kb. $22 \times$ nyomásnövekedés

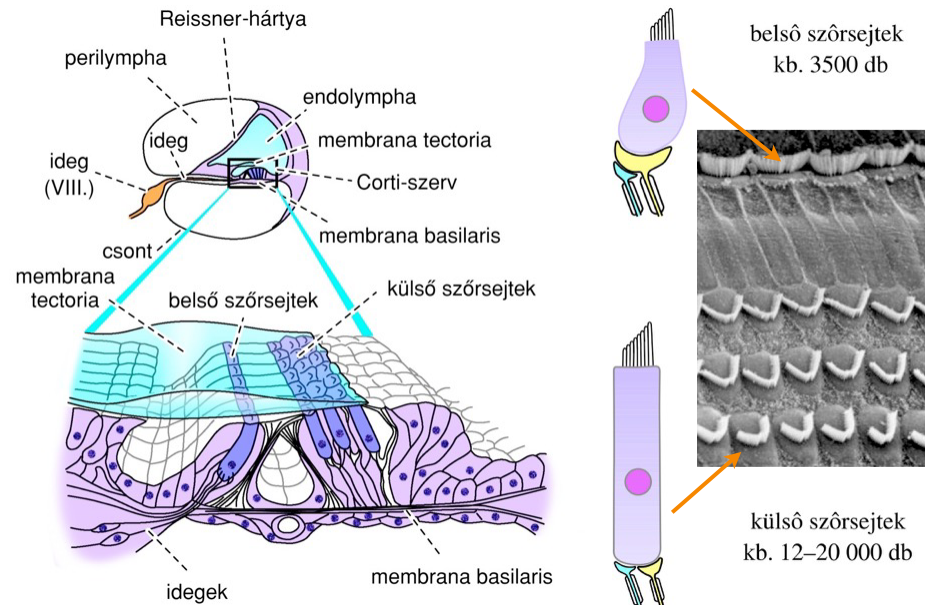
A belső fül: szenzor

Egyensúlyozószerv: félkörös ívjáratok

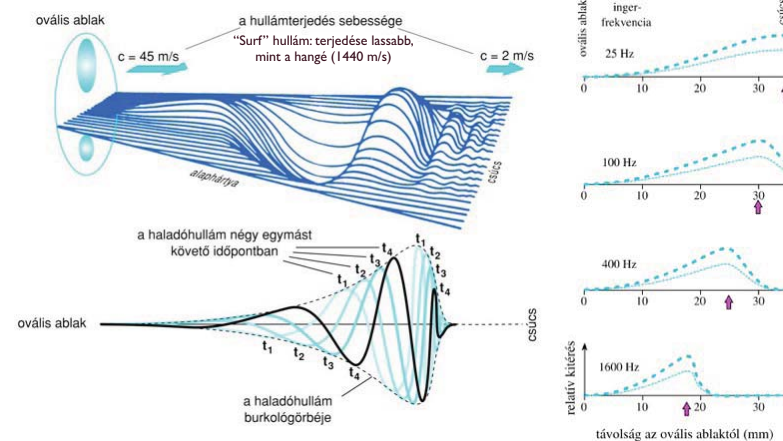
Csiga (cochlea): 2,5 menetű, 35 mm hosszú folyadékkal teli csatorna. Hosszában a részben csontos, részben hártyaszerű fal, az *alaphártya* (membrana basilaris) osztja ketté. A hang érzékelését végzi.

A belső fül finomszerkezete

Békésy: felületi haladóhullámok az alaphártyán

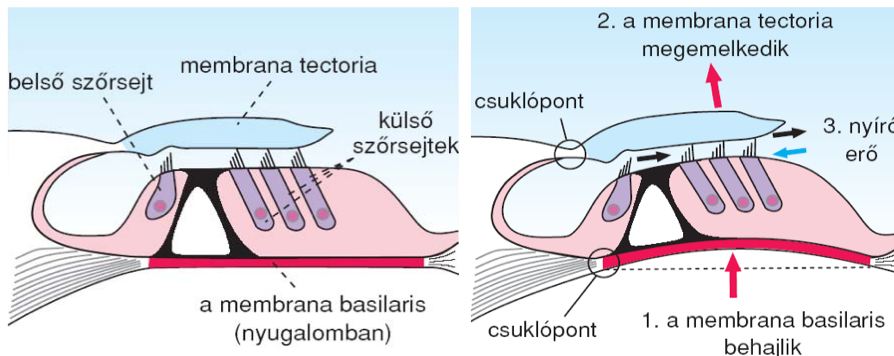
Békésy György
Nobel-díj 1961

A felületi hullámcsúcsok helyének frekvenciafüggése durva frekvencia-diszkriminációra ad lehetőséget.

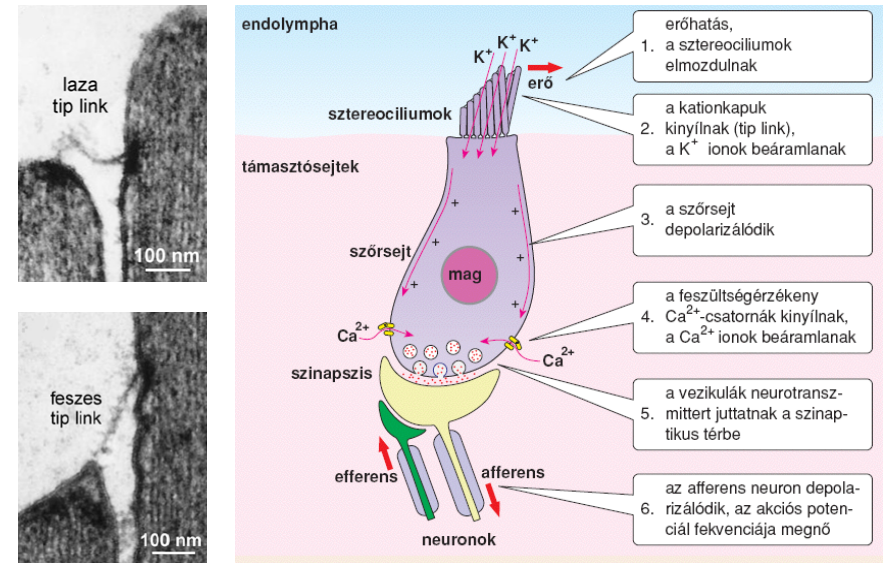

A Corti-féle szerv működése

A szőrsejtek a membrana basilaris behajlása miatt megdőlnek és depolarizálódnak.

Belső szőrsejtek: Mechanoelektromos transzdukció

Passzív versus aktív detektálás

Passzív detektálás (Probléma, hogy túl nagy a csillapítás)

- H. Helmholtz (1857): húrok rezonálnak.
- Békésy Gy. (1930-40-es évek): az alapmembrán rezeg (pozíciókódolás).

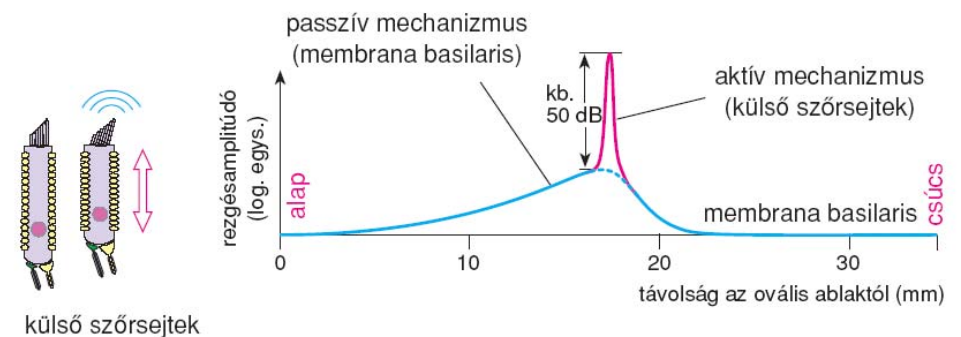
Aktív detektálás (Energia bepumpálása a detektálás frekvenciáján)

- T. Gold (1948): analógia a regeneratív rádióvevőkkel (pozitív visszacsatolás adott frekvencián: szelektivitás + érzékenység).
- W. Rode (1971): az élő fül sokkal érzékenyebb.
- D. Kemp (1979): hang jön a fülből (otoakusztikus emisszió).

A kritikus pontba hangolva a hallószőrök nagyon érzékenyebbé válnak a kis jelekre (hasonlóan a kihajlás jelenségéhez a kritikus nyomóerőnél).

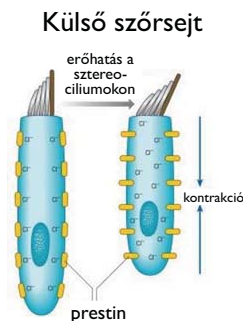
Külső szőrsejtek: erősítők

Regeneratív erősítő: pozitív visszacsatolási mechanizmus (szűk frekvencia tartományban nagy erősítés, de csak a disszipálódott energiát pótolja; egyébként fülcsengés jönne létre)

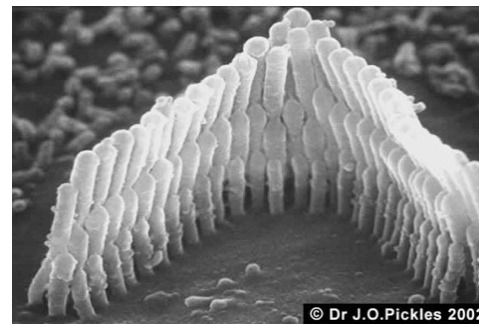

Külső szőrsejtek erősítő funkciója

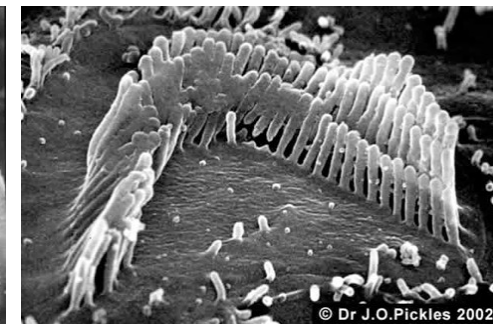

Felelős fehérje - **prestin**, transzmembrán motorfehérje mechanoelektromos és elektromechanikus jelátalakítás

Halláskárosodás

Külső szőrsejtek (normál állapot)

Külső szőrsejtek (károsodott állapot; pl. koncert után)

Akusztikus információ kódolása

Hely-teória

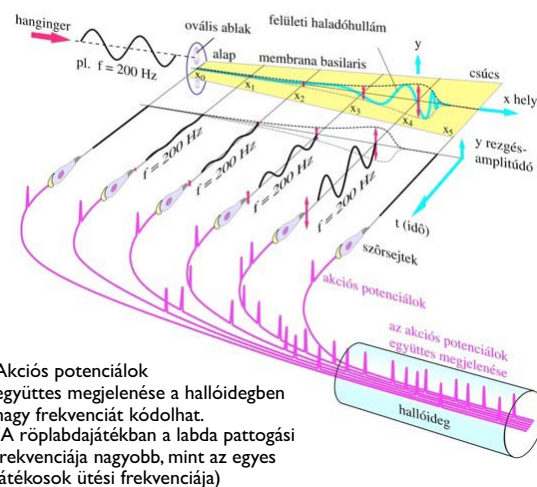
Frekvencia érzékelés (agykérgi) hely szerint kódolt.

Alapja:

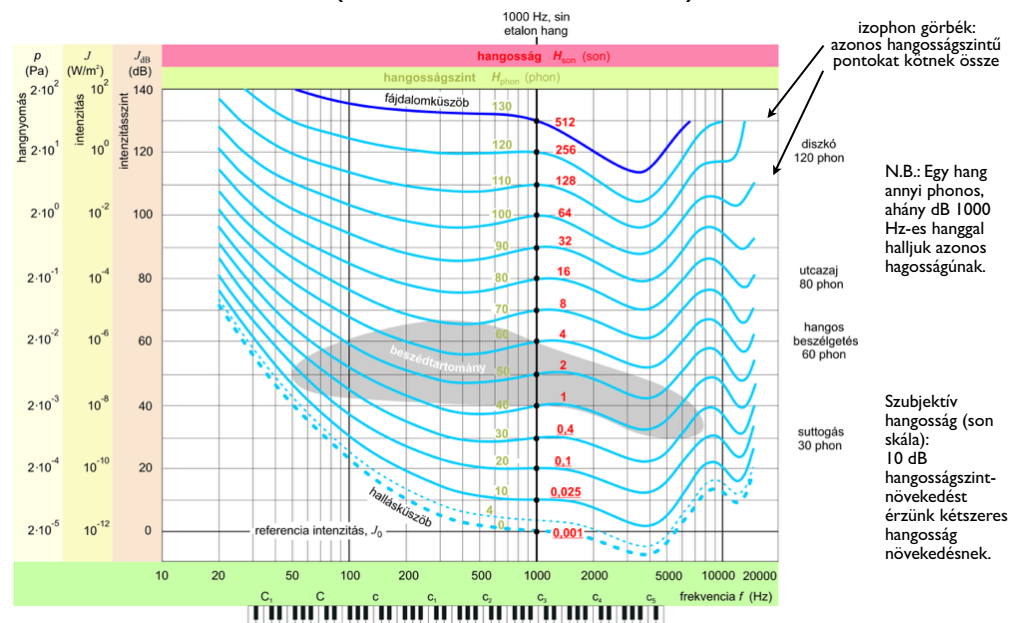
1. A Békésy-féle haladóhullámok amplitúdómaximum-helyeinek gyenge frekvenciafüggése.
2. Aktív erősítés
3. Belső szőrsejtek afferens idegeinek érzékenysége frekvenciafüggő
4. Az afferens idegek hallókérgei leképeződése különböző helyekre történik: a frekvencia "hely szerint kódolt".

Röplabdaelmélet

Probléma: az akciós potenciál frekvenciája limitált (kb. 1 kHz).

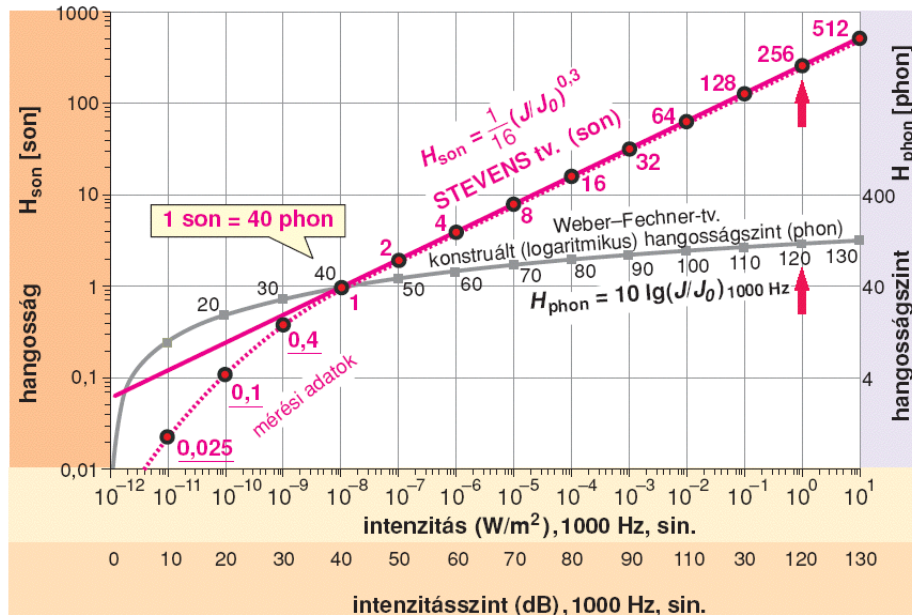

Pszichoakusztika: hangosság (Fletcher-Munson)

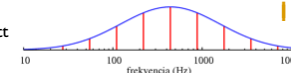
Phon és son skálák

A pszichoakusztikai viselkedést a Stevens-törvény írja le helyesen

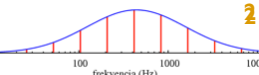
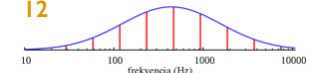

Akusztikus illúzió?

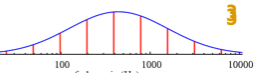
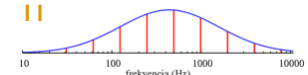
Shepard tónus:
oktávokkal elválasztott
szinushangok

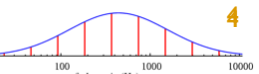
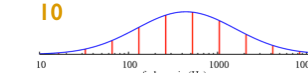
12

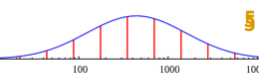
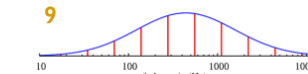
11

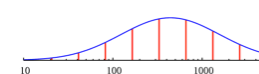
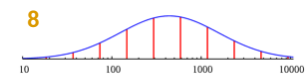
10

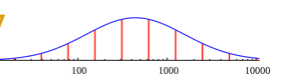
9

8

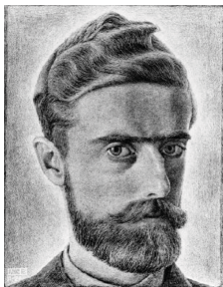
7

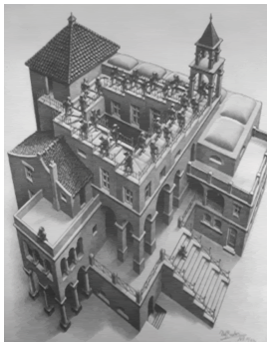
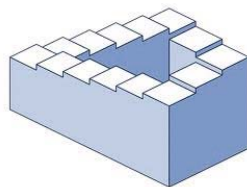
Shepard
skála:
mozgó
alaphang

Akusztikus illúzió?

A Shepard skála vizuális analógjai:

Maurits Cornelis Escher
(1898-1972)

Escher lépcső

Fodrász rúd